

ПЕДАГОГІКА МИСТЕЦТВА ЯК ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

On the basis of comparison of essence and the contents of concepts «art pedagogics» and «pedagogics of art», «art of pedagogics» and «pedagogical art» the reasonable opportunities of use of pedagogical potential of art in development of pedagogical art of a teacher as the highest level of his pedagogical skill are substantiated.

На основі порівняння сутності та змісту понять «мистецька педагогіка» і «педагогіка мистецтва», «мистецтво педагогіки» і «педагогічне мистецтво» обґрунтовано можливості використання педагогічного потенціалу мистецтва у розвитку творчої індивідуальності вчителя, яка розглядається як найвищий рівень вияву його педагогічної майстерності.

Перехід суспільства від індустріального до інформаційного етапу свого розвитку викликає необхідність переосмислення сутності та сенсу усіх явищ і процесів, що супроводжують й значною мірою зумовлюють історичну еволюцію людини та оточуючого її світу. Закономірним результатом цього стає прагнення людства до оновлення фундаментальних засад свого існування, реформування основних сфер суспільного життя, до яких належить, зокрема, й освіта.

Перебудова освітньої системи відбувається нині під впливом нової, гуманістичної парадигми, яка, переорієнтовуючи освітні процеси на розвиток сутнісних сил і творчого потенціалу людини, переносить акценти з «технічних» аспектів «педагогіки знань» на культуротворчі й людинотворчі аспекти гуманістичної педагогіки, її метою є формування особистості, яка «не лише споживає культурні цінності, але й примножує їх, особистості як самоцінності і цілі, а не засобу суспільного розвитку» [4, с.9].

Методологічними засадами гуманістичної педагогіки є культурологічний, аксіологічний, акмеологічний та повернений з педагогічного забуття антропологічний підходи, які у своїй діалектичній єдності уможливають взаємодію людини й культури і через діалог «людина в культурі – культура в людині» сприяють формуванню «людини культури», характеристиками якої є гуманність, творчість, свобода, духовність, адаптивність [5, с.34-35].

Самовизначення особистості неможливе поза впливом мистецтва, яке, виступаючи елементом соціокультурного середовища, компонентом змісту освіти, чинником формування та розвитку особистості, засобом навчання і виховання підростаючого покоління, детермінантою етнічної та

соціокультурної ідентифікації людини тощо, надає їй змогу не лише долучитися до національних і загальнолюдських цінностей, а й залучитися до процесу їх творення, удосконалюючи при цьому, насамперед, власний духовний світ, своєю людською природою.

Невичерпність педагогічного потенціалу мистецтва та безмежність його можливостей у становленні особистості й розвитку її індивідуальності вимагають переосмислення його педагогічного значення й відмови від його вузького розуміння лише як засобу педагогічної діяльності, сферою застосування якого є, переважно, мистецька освіта та позанавчальна виховна робота у закладах освіти.

Враховуючи багатоаспектність педагогічного впливу мистецтва, вважаємо, що настав час об'єднати усі окремі його педагогічні значення у загальному понятті «педагогіка мистецтва», яке б розкривало його сутність як окремої самостійної складової педагогічної науки, що розробляє методологічні, теоретичні та методичні засади використання мистецтва з педагогічною метою й визначає особливості та умови реалізації ним своєї педагогічної функції.

Разом із тим, у сучасній педагогічній науці склалася парадоксальна ситуація, за якої поняття «педагогіка мистецтва», як активно вживане і на теоретичному, й на методичному, й на практичному рівнях, фактично, досі не дістало чіткого визначення своєї сутності. Нерідко воно підмінюється поняттям «мистецька педагогіка», яке є складовою професійної педагогіки, нарівні із військовою, спортивною, інженерною педагогікою тощо. Напевне, це зумовлено тим, що мистецька освіта в Україні є порівняно молодю освітньою галуззю і поки що не має науково обґрунтованого понятійно-термінологічного апарату. Натомість, зарубіжний педагогічний досвід, зокрема, польський (І. Войнар, А. Мужин, Б. Суходольський, С. Шуман та ін. [8]) містить приклади розрізнення понять «виховання для мистецтва» і «виховання через мистецтво», «мистецька едукація» й «освіта через мистецтво», які, на нашу думку, є співвідносними за змістом із поняттями «мистецька педагогіка» та «педагогіка мистецтва».

Розмежовуючи ці поняття, ми розглядаємо перше у контексті мистецької освіти, а друге – стосовно педагогічної функції мистецтва. Адже, виходячи із взаємозв'язку понять «освіта», яке розуміється як «процес та результат засвоєння особистістю визначених суспільством рівнів культурної спадщини» [9, с.9], та «педагогіка», що визначається як «наука про освіту», вважаємо правомірним визначення мистецької педагогіки як науки про мистецьку освіту (*загальну й професійну*).

Отже, мистецьку педагогіку розглядаємо як:

- 1) науку про мистецьку освіту;
- 2) теорію і практику естетичного виховання та опанування різновидів мистецтва учнями загальноосвітніх шкіл і вихованцями позашкільних закладів освіти;

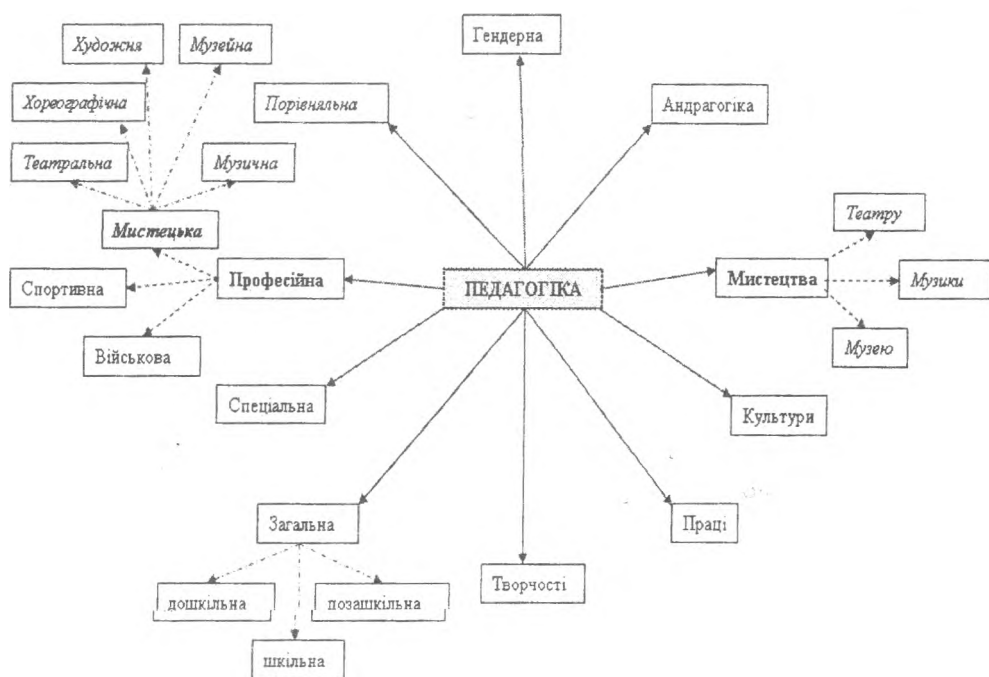
3) *самостійну галузь професійної педагогіки*, що досліджує проблеми професійної підготовки фахівців у галузі мистецтва.

Педагогіку мистецтва розуміємо як:

1) *науку* про використання педагогічного потенціалу мистецтва у формуванні та розвитку особистості, тобто, *сферу наукової діяльності людини* щодо вироблення й теоретичної систематизації науково-педагогічних знань про використання дидактичного, виховного та розвивального потенціалу мистецтва в освіті, а також *практичну мистецько-педагогічну діяльність*, спрямовану на досягнення цього знання та організацію навчально-виховної роботи в різних закладах освіти засобами мистецтва;

2) *субдисципліну педагогіки*, що розробляє естетичні, етичні, культурологічні, аксіологічні й акмеологічні засади формування особистості та її загального, професійного і творчого розвитку засобами мистецтва;

3) *самостійну педагогічну галузь*, що досліджує проблеми навчання, виховання та розвитку особистості засобами мистецтва.

Якщо мистецька педагогіка має за мету забезпечення функціонування загальної й професійної мистецької освіти та естетичного виховання особистості і тому акцентує увагу на розробці теоретичних основ підготовки особистості до аматорської й професійної мистецької діяльності, оволодіння її технікою й технологією, формування в особистості естетичної культури (тобто, за І. Войнар, виховання для

мистецтва), то педагогіка мистецтва спрямована, головним чином, на пошук шляхів пробудження в особистості «сплячих у ній» (за В. Верховинцем) творчих сил, виявлення й розвитку в мистецькій діяльності її творчої індивідуальності. Її метою є гуманізація сучасної освіти та сприяння реалізації її культуротворчого і людинотворчого потенціалу (тобто, за І. Войнар – виховання через мистецтво).

Обґрунтовуючи теоретичні та методичні засади організації художньо-творчої діяльності учнів і студентів, педагогіка мистецтва робить акценти не на технічному їх вишколі («дресурі», як називає цей процес С. Гессен), а на відкритті перед ними можливостей самовираження у суб'єктивно близькому для них виді мистецтва в такий спосіб, щоби вони отримали від цього радість і задоволення й водночас, розвинули свої художні, творчі та інші здібності (які корелюють між собою). Саме тому вважаємо, що педагогіка мистецтва може виступати важливою підвалиною розвитку педагогічної майстерності як у працюючих, так і в майбутніх педагогів різних спеціальностей, в тому числі й педагогів немистецького фаху.

Найвищим рівнем педагогічної майстерності є, на наше переконання, педагогічне мистецтво, яке, за визначенням Б. Лихачова, становить собою «досконале володіння педагогом усією сукупністю психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, поєднане з професійною захопленістю, розвиненим педагогічним мисленням та інтуїцією, морально-естетичним ставленням до життя, глибокою переконаністю й твердою волею» [6, с.203].

Приймаючи за основу дане визначення, водночас зазначимо, що не можемо погодитися з його автором у тому, що педагогічна майстерність є базовою складовою, механізмом реалізації педагогічного мистецтва, який «забезпечує його практичне втілення у процес формування особистості» [6, с.203], адже справжня педагогічна майстерність по суті і є «високим мистецтвом виховання і навчання, що постійно вдосконалюється, доступне кожному педагогу, який працює за покликанням і любить дітей» [11, с.739]. Ґрунтується педагогічне мистецтво на високому професіоналізмі вчителя, його педагогічній творчості, розвинених педагогічних і творчих здібностях. Характеризується воно яскраво вираженою гуманістичною спрямованістю, творчою свободою, артистизмом і натхненням педагога, його філігранною педагогічною технікою, постійним прагненням до особистісного й професійного акме.

Оскільки мистецтво є сферою людської діяльності, найбільш позначеною впливом індивідуальності (адже істинний твір мистецтва завжди відображає індивідуальність творця і має власну індивідуальність), то вершиною педагогічного мистецтва є, на нашу думку, *творча індивідуальність педагога* як інтегральна єдність унікально поєднаних у ньому індивідних, особистісних, професійних і творчих якостей, що визначають його індивідуальний стиль професійної діяльності, неповторний педагогічний почерк та сукупність обраних ним педагогічних

засобів, які утворюють його творчу лабораторію й зумовлюють формування його власної педагогічної школи.

Поняття «педагогічне мистецтво» ми розглядаємо як похідне від поняття «мистецтво педагогіки», яке разом із поняттям «наука педагогіка» утворює зміст поняття «педагогіка» (адже недаремно останню називають наукою і мистецтвом).

Оскільки подібне створюється лише на основі подібного, то нам видається закономірним твердження, що педагогіка мистецтва може виступати теорією і практикою опанування вчителем педагогічним мистецтвом і розвитку його творчої індивідуальності на естетичних, етичних, культурологічних, аксіологічних та акмеологічних засадах.

Виступаючи як *чинник* формування особистості педагога, мистецтво сприяє його художньо-естетичному й художньо-творчому розвитку, що, в свою чергу, зумовлюють усі інші напрями розвитку його особистості (фізичний, психічний, моральний, духовний, професійний, творчий тощо) та гармонізують їх. А творчий, гармонійно розвинений педагог має такий баланс загальних, професійних, творчих та спеціальних (в тому числі художніх) здібностей і якостей, які, взаємокомпенсуючи й взаємопідсилюючи одна одну, дозволяють йому досягти високого, мистецького рівня своєї діяльності, де він виступає як *артист*, тобто, згідно із тлумаченням цього поняття у словниках В. Даля та С. Ожегова, а також його розумінням академіком І. Зязюном, – найкращий професіонал у своїй справі.

Як *компонент змісту педагогічної освіти* мистецтво сприяє її гуманізації й гуманітаризації, забезпечує її культуровідповідність. Воно формує в педагога цілісну картину світу, зорієнтовує його на виховний та педагогічний ідеал, прагнучи досягти якого у своїй професійній діяльності, він постійно вдосконалює своє педагогічне мистецтво і завдяки цьому набуває власної творчої індивідуальності.

Опора педагога у структуруванні змісту навчання і виховання на художній образ та утворені на його основі асоціативні зв'язки споріднюють його працю з працею митця і забезпечують високу результативність останньої, вимірювану не лише у балах, а передусім, у рівні та забарвленні емоційного фону педагогічної взаємодії, силі впливу на вихованців індивідуальності вчителя та зумовленої цим впливом здатності учнів і студентів виступати суб'єктами власного особистісного й професійного розвитку та самовдосконалення.

Педагогічно доцільне збагачення змісту навчальних дисциплін теоретичним мистецьким та мистецтвознавчим матеріалом сприяє встановленню міжпредметних зв'язків, розширенню тезаурусу майбутніх вчителів, підвищенню їхньої пізнавальної активності та інтересу до навчання, заохочує їх до самостійної навчальної діяльності, адже за цих умов працювати доводиться не з примусу, обов'язку, а з власної цікавості й бажання.

Влучне використання на лекційних і практичних заняттях ілюстративного мистецького матеріалу (цитат і прикладів із літературних

творів, репродукцій картин, уривків із кінофільмів та спектаклів, музичних творів тощо) унаочнює складні теоретичні положення змісту навчальних тем і робить їх більш доступними для сприймання, а отже – й краще засвоюваними студентами.

У педагога, який активно використовує мистецтво на своїх заняттях, не виникає проблеми дисципліни в учнівській чи студентській аудиторії. Він стає атрактивним, «ближчим» до своїх вихованців, їм цікаво з ним, вони його люблять і працюють з ним із задоволенням.

Розкриваючи секрети свого педагогічного мистецтва, педагог-новатор В. Шаталов наголосив на тому, що першочерговим завданням педагога є «закохати в себе учнів», і тоді уся подальша співпраця з ними буде легкою й приємною. Нам дуже імпонує ця думка, адже, вважаємо, що саме педагогіка мистецтва сприяє перетворенню вчителя й викладача вищого навчального закладу на фасилітатора особистісного розвитку учнів і студентів, який, заряджаючи їх своєю творчою енергією, заражаючи власними позитивними емоціями й почуттями, викликаними мистецтвом, надихає їх на творчу, захоплену й радісну працю під час навчального заняття. Розуміючи це, В. Сухомлинський писав: «Здається, прямий шлях: «Знання учителя – знання учня». Ні – краще так: «Знання учителя – почуття учителя – почуття учня – знання учня» – так буде коротшим шлях».

Впровадження різновидів мистецтва до навчально-виховного процесу педагогічних закладів освіти в якості *засобів* навчання і виховання сприяє більш ефективному розв'язанню конкретних дидактичних і виховних завдань, визначених на занятті чи при проведенні позанавчального виховного заходу. Так, образотворче мистецтво використовується у професійній підготовці вчителя з метою вивільнення його фантазії, розвитку оковиміру, образної уяви, «відчуття» форми, кольору тощо. Завдяки своїй універсальності воно «розвиває візуальний і сенсорний досвід, поглиблює знання, впливає на емоційно-почуттєву сферу, оперуючи при цьому основними художніми засобами, пов'язаними із зоровим сприйняттям (кольором, формою, простором і т.ін.)» [3, с.106]. Воно володіє здатністю загострювати в учителя образне бачення предметів і явищ оточуючого світу, за якого він стає здатним помічати найбільш значуще й характерне в них, проникати до їхньої сутності та знаходити ті їх якості й властивості, які ще не були відкриті іншими. Як справедливо зазначив Б. Ломов, чим глибше учні й студенти будуть «проникати до таємниць художніх технік і матеріалів, до законів і закономірностей образотворчої грамоти, тим вищими будуть їхні знання і навички не лише в галузі образотворчого мистецтва, а й з усіх інших дисциплін, тим гострішим буде їхнє бачення і сприйняття оточуючої дійсності» [7, с.265]. Зважаючи на це, російські вчені з Московського психолого-соціального інституту започаткували під керівництвом Ю. Азарова цикл тренінгів-семінарів з творчого розвитку студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами живопису, в ході яких вони залучаються до написання

картин. При цьому образотворча діяльність виступає не самоціллю, а засобом розвитку в майбутніх педагогів здібності до візуалізації, тобто, як назвав це Ю. Азаров, «творчо-образно-інтуїтивного мислення» [1, с.39].

У вальдорфській педагогіці образотворче мистецтво використовується у підготовці вчителя до роботи з учнями різних темпераментів. Так, виконуючи графічний рисунок вугіллям і живопис по мокрому в комплексі з іншими мистецькими вправами (танцювальними, пластичними, евримічними), педагоги через інтеграцію зорових і кінестетичних відчуттів, «переживання» темпераменту доходять до усвідомлення його психологічної сутності й значення у педагогічній діяльності.

Українські вчені-педагоги Г. Гребенюк та Г. Сотська надають перевагу таким формам застосування образотворчого мистецтва в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, як клазури, що становлять собою невеликі за обсягом і часом виконання вправи, які поєднують у собі архітектурні фантазії за заданою темою з проектними ескізами [2, с.208]. Різні групи графічних, передпроектних, проектних клазур та клазур-плакатів надають майбутнім вчителям досвіду створення композиції, формують у них навички графічної роботи, розвивають просторове мислення, здатність до формулювання й вираження авторської ідеї та художнього змісту твору за допомогою найбільш доцільних і раціональних прийомів кольорової й чорно-білої графіки [2, с.208]. Крім того, клазури формують у студентів навички педагогічного малювання, яке К. Ушинський вважав одним із найважливіших елементів педагогічного мистецтва вчителя будь-якого фаху.

Свої педагогічні можливості у розвиткові педагогічного мистецтва вчителя мають також інші мистецькі засоби (музичні, хореографічні тощо), але невеликий обсяг статті не дозволяє більш детально зупинитися на розкритті останніх. Ми передбачаємо зробити це у наступних публікаціях.

Слід зазначити, що серед мистецьких педагогічних засобів окреме місце належить мистецькій педагогіці, передусім, театральній. Це зумовлюється близькістю театральної й педагогічної професійної діяльності як мистецтв психофізичної дії [10, с.113]. Тому використання педагогічних можливостей театру та методів і технологій театральної педагогіки у професійній підготовці майбутніх вчителів різних спеціальностей правомірно визнається, починаючи від А. Макаренка й В. Верховинця і завершуючи сьгоднішніми теоретиками і практиками театральної педагогіки й педагогічної майстерності (зокрема, І. Зязюном), одним із найбільш ефективних шляхів формування їхнього педагогічного мистецтва.

Розглядаючи мистецтво як *детермінанту* етнічної й соціокультурної ідентифікації майбутнього вчителя, слід, передусім, звернути увагу на здатність творів народного мистецтва містити в собі архетипи, генетичні коди, які визначають сутність і зміст національного виховного та педагогічного ідеалу. У процесі залучення майбутнього вчителя до різних форм навчальної і виховної діяльності засобами народного мистецтва

спрацьовує психологічний механізм ідентифікації його із цим ідеалом, внаслідок чого в нього формується національний характер, ментальність, свідомість та самосвідомість. Накладаючись на індивідуально-психологічні властивості особистості вчителя, вони набувають яскравого індивідуального забарвлення й водночас, накладають на його індивідуальність національний відбиток (адже, якою б неповторною індивідуальність не була, вона завжди репрезентує собою певну культуру та народ). А оскільки індивідуальність вчителя є найвищим виявом його педагогічного мистецтва, то, природно, останнє також матиме національну спрямованість, що виявлятиметься в національному забарвленні індивідуального стилю педагогічної діяльності вчителя, її орієнтації на національні цінності й підпорядкуванні її національним інтересам, в особливостях її мотивації, її національному змісті, наданні переваги формам навчальної та виховної роботи, найбільш відповідним етнокультурним особливостям свого народу тощо.

Отже, педагогіка мистецтва як сукупність закладених у ньому педагогічних функцій та потенціалів, має усі підстави для визнання її наукового статусу як теорії і практики формування творчої індивідуальності вчителя, що уможливорює досягнення найвищого рівня розвитку його педагогічної майстерності.

Література:

1. Азаров Ю.П. Тайны педагогического мастерства. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 344 с.
2. Гребенюк Г.Є. Основи композиції та рисунок: Підручник. – К.: Техніка, 1997. – 221 с.
3. Дмітрієва І. Сприйняття та розуміння творів образотворчого мистецтва учнями допоміжної школи //Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – К., 2001. – Вип. 32. – Ч.ІІ. – 106 с.
4. Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. – К., 1996. – 250 с.
5. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості // Мистецтво у розвитку особистості: Монографія /За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 14-36.
6. Лихачёв Б. Педагогика: Курс лекций. – изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Прометей; Юрайт, 1998. – 520 с.
7. Ломов Б. Формирование графических знаний и умений учащихся. – М., 1959. – 237 с.
8. Ніколаї Г.Ю. Музично-педагогічна освіта в Польщі: історія та сучасність: Монографія. – Сум ДПУ ім. А.С.Макаренка. – Суми, 2007. – 396 с.
9. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. /С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 1999. – 512 с.
10. Педагогічна майстерність: Підручник /За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
11. Педагогическая энциклопедия /Гл. ред. И.А. Каиров. – М.: Сов. энциклопедия, 1965. – Т. 2. – 911 с.